

ВІДЗИВ
офіційного опонента
на дисертацію
Левенця Олександра Миколайовича
«Розвиток освіти і науки у Волинській області в 1964-1985 роках»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальність 032 «Історія та археологія»
(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічна трансформація суспільства, що нині відбувається в Україні, суперечливо позначається на розвитку освіти та науки. Реформи, що розпочались з проголошенням незалежності України і активізувалися з 2014 р. тривають донині і вимагають проведення ретельного аналізу функціонування цієї галузі в минулому.

На тлі зростаючого у світі інтересу до феноменів «радянська людина» та «радянська система освіти» завданням науковців є наповнення їх глибинним змістом. У працях науковців радянська освіта та наука розглядаються як альтернативний конструкт західній освітній парадигмі, як в частині організаційної структури так і за своїм призначенням (місією), ідеологічним наповненням. Фокус уваги дослідників все частіше спрямований на освітнє та наукове середовище, систему виховання молоді, як інструменти та механізми формування/конструювання нової радянської людини, всеохоплюючу ідеологізацію молоді й всього підростаючого покоління.

Дослідницький погляд на радянську систему освіти, представлений у роботі О. Левенця на прикладі Волинської області в 1964–1985 роках засвідчує актуальність обраної теми, як з теоретичного боку, так із боку практики застосування досвіду минулих років у сучасних процесах реформування освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Детальний аналіз дисертаційної роботи Левенця Олександра Миколайовича дає підстави говорити про високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, які є логічними та достовірними. Значний обсяг опрацьованих

автором джерел, зарубіжної та вітчизняної історіографії дозволили ґрунтовно підійти до аналізу завдань, визначених у дисертації.

Результати дослідження пройшли апробацію на шести міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових та науково-практичних конференціях. Основні результати дисертації викладені у 17 публікаціях, із них 10 статей у наукових фахових виданнях України, в тому числі збірниках, індексованих міжнародними наукометричними базами даних, закордонних та інших виданнях.

Новизна наукових положень і отриманих результатів. Провівши історичне дослідження, автору вдалося вперше: здійснити цілісний аналіз історіографії та джерельної бази теми й увести до наукового обігу значну кількість нових неопублікованих архівних джерел; провести комплексний аналіз особливостей функціонування радянської системи шкільної освіти у Волинській області в 1964–1985 рр.; описати механізм шкільної системи виховання на прикладі місцевих загальноосвітніх шкіл у досліджуваній час; продемонструвати динаміку зростання кількісних і якісних змін в системі шкільної освіти області у досліджуваній час, а саме: кількість освітніх закладів, їх кадрове та матеріально-технічне забезпечення; здійснити загальну характеристику розвитку середньої спеціальної і професійно технічної освіти в області; комплексно дослідити та продемонструвати історію розвитку наукових досліджень в області у середині 1960-х – першій половині 1980-х роках.

У вступі наявні всі структурні компоненти, які повинні бути у дисертаційному дослідженні. Автор вдало обґрунтував актуальність, наукову новизну роботи, чітко означив хронологічні рамки, визначив предмет, об'єкт та методи дослідження, логічно сформулював мету й завдання, показав теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, прослідкував її зв'язок з науково-дослідними програмами та планами.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* проаналізовано стан наукового вивчення теми, охарактеризовано джерела дослідження та його теоретико-методологічні засади. Заслуговує схвалення обраний дисертантом джерелознавчий перелік дослідження, куди

увійшли неопубліковані та опубліковані джерела – архівні документи, свідчення очевидців, збірники документів, періодичні видання, опубліковані нарративні джерела, довідково-краєзнавчі матеріали, методичні публікації, наукові роботи тогочасних волинських вчених. Вагому частину складають матеріали центральних, галузевих та обласних архівів. Серед праць західноєвропейських вчених О. Левенцем долучені до аналізу дослідження монографічні роботи, авторами яких є французькі, італійські та американські історики. Зарубіжний погляд авторів на досліджуваний період дозволили дисертанту передати тло радянської епохи, в контексті якої показати розвиток освіти та науки. Доповнюють і унаочнюють дисертаційну роботу велика кількість фотоматеріалів. Вони знайомлять з відомими посталями освіти та науки волинського краю, руйнуючи погляди багатьох радянських авторів щодо знеособлення історичного процесу радянської доби.

Поєднання дослідником різних методів (історичних, загальнонаукових та міждисциплінарних) дозволило належно підійти до реалізації поставлених мети і завдань дослідження, а також забезпечили належний науковий рівень розкриття теми дисертації.

У другому розділі *«Середня загальна (шкільна) освіта»* автор аналізує розвиток шкільної освіти, реформування її змісту й структури, характеризує зміни і нововведення, які відбулися за рахунок посилення ідеологічних компонентів. Дисертант на різних прикладах демонструє цілеспрямоване нав'язування владою шкільній освіті думки про вищість російської мови, «загальнорадянських» цінностей та ідеалів (с. 61). Окрему увагу О. Левенець приділяє такому компоненту радянської шкільної освіти як виховання (с. 61–62). Автор приходить до висновку, що шкільна система виховання трактувалася радянською владою, як окремий напрямок державної політики, і була одночасно елементом і проявом ідеології, спрямованої на виховання «радянської людини» з усіма її особливостями й ментальними рисами.

У другому підрозділі другого розділу дисертації *«Кадрове і матеріально-технічне забезпечення шкіл»*, здобувач, на основі аналізу об'ємного фактологічного матеріалу, констатує, що кадрове забезпечення шкіл

Волинської області у досліджуваний час було незадовільним. Серед найгостріших проблем дисертант виокремлює наступні: нестачу в школах кадрів з вищою освітою (подекуди навіть директори і завучі шкіл не мали вищої освіти) (с. 70), низький рівень викладання, нерівномірне розподілення педагогічних кадрів по районах області, високу плинність кадрів, вкраплення у трудові колективи шкіл працівників, які співпрацювали з радянськими спецслужбами (с.78).

Варто відзначити, що дослідник, аналізуючи весь спектр труднощів, пов'язаних з матеріально-технічним забезпеченням загальноосвітніх шкіл області, знаходить і позитивні зрушення. Серед них, шефські взаємовідносини шкіл з виробничими установами: у містах – із заводами, фабриками, шахтами, у селах – з колгоспами, які допомагали будувати приміщення, закупляли необхідне навчальне обладнання тощо (с. 82–83).

Здобувач наводить беззаперечні докази таких зрушень – «лише за чотири роки з 1971 по 1975 р. за кошти колгоспів збудовано 61 школу (с. 82); за такий же період з 1976 по 1980 р. споруджено 39 шкіл (с. 83). До позитивних змін О. Левенець відносить і забезпечення шкіл безоплатною навчальною літературою, безоплатний доїзд школярів тощо.

Окремим підрозділом 2.3. *«Соціальне становище вчителів та їх громадська діяльність»* Олександр Миколайович аналізує соціальну політику стосовно вчительства. Дисертант на численних прикладах доводить покращення добробуту за рахунок запровадження нової тарифікації оплати праці вчителів загальноосвітніх шкіл (с. 89), запровадження системи преміювання та нагород (с. 93), вирішення житлового питання для сільських вчителів (с. 94), надання соціальних пільг і переваг (с. 97), медичне обслуговування (с. 98).

На основі опрацьованих матеріалів автор робить висновок про престижність і шанованість професії вчителя з боку держави і суспільства. Педагогічна діяльність, як підсумовує дослідник, цінувалась в матеріальному, а особливо в духовному аспектах.

Інформаційно насиченим є третій розділ «*Вища і середня спеціальна освіта*», який науковець розділяє на три параграфи за тематикою. В одному із них автор відображає розвиток вищої і неповної вищої освіти у Волинській області, показує різноманітні зміни в цій ланці освіти, педагогічні аспекти, аналізує кадрове й матеріально-технічне забезпечення закладів тощо. Вдалим підходом автора до аналізу професійно-технічної освіти у Волинській області досліджуваного періоду є поділ її на шість фахово-професійних профілів (напрямків) середньої спеціальної освіти: медичну, педагогічну, торговельно-економічну, культурно-мистецьку, аграрну і технічну. Схвальної оцінки заслуговують Додатки (Б, В, Г, Г1–Г6), які конкретизують і візуалізують подані матеріали.

Варто відмітити, що упродовж усієї роботи О. Левенець неодноразово доводить роль освітніх кадрів у функціонуванні суспільства, аналізує основні заходи та методи, які використовувала влада для формування в майбутніх вчителів комуністичного світогляду. Значну увагу дослідник приділяє «ідеологічній обробці» освітнього простору, нав'язуванню здобувачам ідейно-політичних догм засобами освіти та виховання.

Особливо цінними для розуміння розвитку освіти та науки у досліджуваній період є долучені автором матеріали, які доводять, що у 1960-х – першій третині 1970-х років Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки був регіональним осередком дисидентського руху в Україні. Викладачі та студенти, демонструючи національні (проукраїнські) погляди і зазнаючи цькування, утисків, переслідування таким чином виявляли непокору й спротив тодішній офіційній державній ідеології.

Особливе значення має четвертий розділ «*Наукові дослідження*», у якому дисертант на основі архівних документів, значна частина яких вперше залучена до наукового обігу, продемонстрував розвиток суспільно-гуманітарних, фізико-математичних та природничих наук в області у досліджуваній час. Автором окреслені основні центри й вузькоспеціалізовані осередки тогочасної регіональної науки, наведено імена тодішніх волинських вчених та їх наукові здобутки. Варто відзначити зацікавленість і наполегливість

дисертанта у пошуку і віднайденні фотоматеріалів про великих науковців волинської землі у досліджуваний період. У дев'яти додатках (П–Х, Щ–Ю) подано більше 50 фото відомих науковців. Крім того, наведені Додатки Н, Ц, Ш є фотосвідченням участі волинських науковців у нарадах-семінарах, науково-дослідних лабораторіях тощо.

У **Висновках** автором сформульовано загальні підсумки проведеного дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи. Висновки є аргументованими, переконливими, цілком відповідають поставленим завданням. Окрему увагу варто звернути на додатки, які вдало ілюструють окремі аспекти розвитку освіти та науки у Волинській області досліджуваного періоду.

Практичне значення виконаного дослідження. Основні положення дисертації можуть бути використані науковцями під час підготовки узагальнюючих праць з історії України, історії Волині, підручників, хрестоматій з історії освіти, педагогіки, культури, а також робіт краєзнавчого характеру. Результати та висновки дослідження можуть стати в нагоді вчителям та викладачам під час підготовки до уроків, лекцій, семінарських занять з вивчення тем з історії України, історії Волині, історії освіти тощо. Окрім того, вміщений в дисертації фактологічний матеріал придатний для використання в екскурсійній та музейній роботі.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки дисертації викладені у 17 публікаціях, із них 10 статей у наукових фахових виданнях України, в тому числі індексовані міжнародними наукометричними базами даних, в одній статті, опублікованій в закордонному науковому журналі (Прага), а також шість опублікованих тез доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Позитивної оцінки заслуговує концептуальна схема дисертації, яка складається із анотацій (українською та англійською мовами), списку публікацій здобувача за темою дисертації, переліку наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації,

змісту, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, поділених на 12 параграфів, висновків, списку використаних джерел та літератури (734 позиції) і додатків (А–Я), які містять статистичний матеріал, фотодокументи та фотоматеріали. Основний текст роботи викладений на 236 сторінках комп'ютерного набору. Розділи дисертації пов'язані між собою, що дозволяє цілісно сприйняти досліджувану тему. Така структура дала можливість розглянути широке коло проблем, які потребували детального історичного аналізу. Оформлення роботи відповідає вимогам МОН України до кваліфікаційних наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідно до наказу МОН України від 12.01.2017 р. №40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій».

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційна робота Левенця Олександра Миколайовича не має ознак академічного плагіату, посилання зроблені автором коректні. Висновки попередників враховано і відповідно зроблено відсилки до їхніх текстів. Навмисних спотворень не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження по дисертаційній роботі.

Віддаючи належне великій роботі, яку провів О. М. Левенець над підготовкою дисертаційного дослідження, наголосимо на певних рекомендаціях та зауваженнях.

1. Виходячи з мети роботи, яка полягає у проведенні комплексного науково-історичного дослідження освітньої та наукової галузей Волинської області УРСР в роки так званого брежньовського і постбрежньовського «застою» (1964–1985 рр.), яку, беззаперечно, вдалося розкрити автору, вважаємо, що у розділі 3 «Вища і середня спеціальна освіта» параграфі 3.1. Заклади вищої і неповної вищої освіти, доречно було б зробити більший наголос на формуванні у досліджуваній період осередка вищої технічної освіти у Волинській області. Дисертантом наведені дані про відкриття у 1966 р. Луцького відділення загальнотехнічного факультету Київського автомобільно-дорожнього інституту (с.108), подальші його підпорядкування та реорганізацію у Луцький філіал Львівського політехнічного інституту у

1975 р.(с.112–113), однак не згадано, що саме у 60-80-ті роки минулого століття, коли Україна і Волинь, зокрема, потребували великої кількості інженерних кадрів, такий осередок підготовки був сформований. З 1991 р. він стає самостійним вищим навчальним закладом Луцьким індустріальним інститутом, з 1997 р. – Луцьким державним технічним університетом, а з 2008 р. – Луцьким національним технічним університетом.

2. Здійснюючи характеристику кадрового забезпечення волинських закладів вищої і неповної вищої освіти, дисертант неодноразово констатує нестачу фахівців технічного спрямування. Зважаючи на те, що історія науки у вітчизняній історіографії є молодого науковою проблематикою, висловлюємо побажання дисертанту у подальших розвідках долучити до вивчення матеріали про таких волинських науковців, як Д. М. Коновалюк, І. І. Ореховський, Л. В. Стрільчук, Л. П. Давиденко, Л. М. Пашинський, Р. Й. Величко, О. В. Павлов, В. В. Божидарнік, О. Г. Швай, А. К. Семенюк, Г. С. Рисєв, В. І. Швабюк, Г. А. Хайліс, які працювали в Луцькому філіалі ЛПІ у досліджуваний період і стояли біля витоків формування вищої технічної освіти на Волині та представляли інженерно-технічну інтелігенцію краю.
3. Дисертаційне дослідження переповнене матеріалами, які внесені у список використаних джерел (734 позиції) та винесені в Додатки (с.316-380). Зокрема, додатки займають 64 сторінки роботи. Окремі з них (Додаток Л 3, Л 5, Л 9, Л 10, М 2, Ц), які не несуть інформаційної цінності хоча є фотовідображенням епохи, варто було б вилучити. Крім того, підібрані автором фотоматеріали представляють в переважній більшості науковців Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. З-поміж більше 50 фото науковців волинського краю, лише одним фото у Додатку Ж представлений Д. Коновалюк – директор Луцького відділення ЗТФ КАДІ. Вважаємо за доречне порадити автору у подальших дослідженнях формувати історію та фотоісторію освітян не лише на прикладі знаних науковців вищої освіти, а долучити до комплексного аналізу освітньої та наукової галузей Волинської області УРСР 1964–1985 роки історію

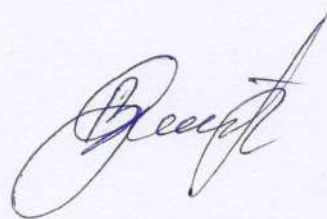

учительської інтелігенції, професійно-технічної інтелігенції волинського краю.

Зазначені побажання і зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на високий фаховий рівень здійсненого історичного дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Левенця Олександра Миколайовича «Розвиток освіти і науки у Волинській області в 1964–1985 роках», подане на здобуття ступеня доктора філософії, є самостійним, логічно завершеним науковим дослідженням, виконане на високому науково-теоретичному рівні, має теоретичне та прикладне значення. Мета роботи досягнута, поставлені наукові завдання вирішені. За своєю актуальністю, науковою новизною, змістом, теоретичним і практичним значенням, стилем викладу матеріалу дисертація «Розвиток освіти і науки у Волинській області в 1964–1985 роках» Олександра Левенця цілком відповідає вимогам 9, 10, 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167, та «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами від 31 травня 2019 р.), а її автор Левенець Олександр Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»).

Офіційний опонент,
кандидат історичних наук,

І. В. Сушик

доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцького національного технічного університету

